

סוגיה כב: ספקות בבדיקת חמץ (2): יסוד הדין

רקע

סוגייתנו מאריכה מאוד בספקות שונים בבדיקת חמץ. הראשונים מתקשים מאוד בהסבר הגמ' כיוון שלפעמים הגמ' משווה את בדיקת חמץ לדין דאורייתא שספקו לחומרא ולפעמים לדין דרבנן שספקו לקולא, לפעמים לספק טומאה ברשות הרבים ולפעמים לספק טומאה ברשות היחיד.

מקורות

- א. ט-י: "תשע ציבורין של מצה ואחד של חמץ... או דילמא לא שנא תיקו"
[מומלץ ללמוד את הגמ' בדרך הבאה. בשלב ראשון ללמוד את כל הגמ' כדי להכיר את כל המקרים הנדונים בגמ'. בשלב שני לחלק את הגמ' לשלושה חלקים: חלק ראשון עד י. "ספק מגע טומאה טמא", עם הראשונים שבסעיף ב, חלק שני עד י: "והניח בזוית זו ושכח", עם תוס' ד"ה על וברק, וחלק שלישי עד סוף הסוגיה].
- ב. רש"י ט: ד"ה היינו תשע חנויות, י. ד"ה ר' יהודה... וחכמים מטמאין, כל דבר שבחזקת תוס' ד"ה היינו תשע [ניתן לדלג על הסוף "והא דפריך בתערובות"],
היינו שתי קופות [בעיקר השורה האחרונה], ספק על, על וברק
בעל המאור ד: באלפס
רבינו דוד ד"ה בשלושה עשר דשכח לא משירא
ג. רמב"ם הל' חמץ ומצה פ"ב הל' ז-יד
ד. שו"ע סי' תלח ומשנה ברורה [במיוחד: ס"ק א-ב, ה, יב]
סי' תלט ומשנה ברורה [במיוחד: ס"ק ב-ג, ו, יח]

רבינו דוד ד"ה בשלושה עשר לא שכח

בשלושה עשר דשכח לא משירא בארבעה עשר דלא שכח לה משירא. אי אפשר שהיא דעתו של אביי לומר דבארבעה עשר ודאי משירא, שמאין בא לו זה שאין לומר בארבעה עשר נימא אכלתיה בספק קרוב לוודאי כמו שאמרנו בשלושה עשר, ואם כן תמה הוא היאך חוששין לחולדה אף בארבעה [עשר], שהרי מכל מקום ספק וספק הוה דהא לא חזינא לה שגררה ואימר גררה אימר לא גררה ואם תמצא לומר גררה אימר אכלתיה. ויש לומר שדעתו של אביי שראוי לחוש בחולדה בארבעה עשר מפני שדרכה לשייר, והואיל ותקנו חכמים בדיקה ראוי להם לחוש למה שהוא רגיל וקרוב, אלא שבמשנתנו אמרו שלא חששו לזה שאם כן מחצר לחצר ומעיר לעיר אין לדבר סוף, לומר שחששת חולדה שתהא גוררת באותו הבית עצמו ממקום למקום וחששת חולדה שמא גררה מחצר לחצר ומעיר לעיר שתיהן דומות זו לזו, ואביי הפריש ביניהן בחששת ארבעה עשר משום דלא שכח לה ואית לן למימר דמשירא. ועל זה תמה [רבא] וכי חולדה נביאה היא, שאין נכון לחלק ביניהן מפני דעת החולדה שנאמר שהיא משירת בארבעה עשר ולא בשלושה עשר. ולפיכך השווה רבא את שתיהן שבכלן אין חוששין, ולא אמר יניחנו בצנעא אלא להשיאו צנעא שמא יארע לו דבר שיהא צריך בדיקה,

והוא שמא תטול בפנינו... ורב מרי נמי הכי סבירא ליה שלא אמרי יניחנה בצנעא אלא להשיאו עצה, אלא שאמר שהבדיקה לא נטלה לפנינו בלבד היא צריכה אלא אף בשהניח עשר ומצא תשע, ואם נאמר בכגון שאין לחוש אלא [ל]חולדה לא חדש כלום, דמה לי נטלה [בפנינו מה לי] בידוע, אלא ודאי שאף בשיש לחוש שמא נטלה אדם בא רב מרי לומר שאחר שהניח עשר ומצא תשע שהוא יודע שאבד החמץ בבית הזה צריך לבדוק מפני שהוחזק שאבד לו בבית, מה שאין כן במשנתנו שאין לו חזקה כלל שאבד לו חמץ בבית ולא מחזיקנן אסורא.

וצריך אתה לשאול ומהו טעמו של רבי מרי שהרי בדיקה דרבנן היא ובספק אחד בלבד יש לך להקל, כל שכן שיש כאן שתי ספקות שמא נטלה חולדה שמא לא נטלה ואם תמצא לומר שנטלה אימר אכלתיה. ויש לך להשיב בזה שאין כאן שתי ספקות, שאין ספק אלא על זה החמץ שאבד לו בבית אם הוא בתוך הבית או בחוצה לה, וכיון שהיא חוץ לבית על ידי חולדה או על ידי אדם או על ידי שאכלה אותו או שהוציאה אותו מן הבית הכל אחד...

אבל עדין אתה צריך לשאול אף בספק אחד למה הוא צריך לבדוק מאחר שהוא ספק מתחלתו, שאף על פי שודאי היה החמץ בכאן כשהניח עשר מכל מקום כיון שלא מצאו אותו במקומו הלך לו הוראי והוא ספק גמור, שכך יש לומר שיצא מן הבית כמו שיש לומר שהוא טמון בבית. וכן יש לך לשאול במה שאמרו בסמוך הינו תשע חנויות שספקו אסור, והן ודאי שתי ספקות שמא חמץ שמא מצא ואם תמצא לומר חמץ אימר אכלתיה. ושמא תאמר חומר הוא שהחמירו חכמים בדיקה משום חומר דחמץ, והרי אתה רואה במה שאמרו הינו שתי קופות שהן דנין להקל אפילו בספק אחד, דדין שתי קופות אינו אלא ספק אחד, והן הולכין בדבר להקל משום תרומה דרבנן, ואמרו בפרוש שהן מקילין בבדיקה משום בדיקת חמץ שהיא מדרבנן. וכן במה שאמרו הינו שתי שבילין הן מדמין דין בדיקה לטומאה ברשות הרבים שספקה טהור אף בספק אחד. ותמה על תמה שמיד הן חוזרים לדמותה לספק טומאה ברשות היחיד במה שאמרו בספק על ספק לא על הינו בקעה...

ודעת הרב ר' אברהם בר' דוד ז"ל בתקון הסוגיה הזו, שבדיקת חמץ על הספק נתקנה, וכל הבתים הצריכו אותם בדיקה מפני ספק החמץ ששם מפני שנשתמשו שם חמץ, שכיון שהוחזק שם חמץ אין מתירן אותו עד שתבדק, שבדיקה תקנו חכמים. מעתה הרי כל הסוגיה פשוטה לפניך דהיא דרב מרי כיון שהניח עשר ומצא תשע הרי הוחזק החמץ בבית, וכיון שאבד בו החמץ הרי הוא צריך בדיקה כבית שנשתמשו בו חמץ, ואין לך להיתרו עד שיבדוק. וכן ההוא דתשע חנויות, מאחר שנכנס שם ודאי אותה הפת שהיא ספק חמץ ספק מצה צריך הוא להוציאו משם על ידי בדיקה, שספק הפת עצמה או הוא חמץ או מצה להחמיר כמו ספק בית עצמו שנשתמשו בו חמץ אם יש ספק [אם יש] שם חמץ אם לא, שאחר שנכנס הפת הזו לפנינו בבית הרי הוא כבית שהוחזק שם חמץ. אבל כשלא הוחזק שם החמץ הולכין להקל בבדיקה דרבנן, כגון בספק עיולי והיני שני שבילין, שעל זה לא נתקנה הבדיקה אלא על בית שמשמשין בו או שהוחזק שם החמץ. וההיא דבקעה נמי כך היא שדנין בה להקל, ואף על פי שלמדנו אותה מבקעה שהיא טמאה ברשות היחיד אין הנדון דומה לראיה לגמרי, אלא שתולין להקל כאן בספק אחד מפני שלא הוחזק שם החמץ כמו שתולין בבקעה בשתי ספקות. כך היא השיטה הזו.

ואתה רואה שדעתו ז"ל לומר שספק אחד של בדיקה הוא להחמיר ושני ספקות להקל. ויאמר בדברי רב מרי שאין בהם שני ספקות אלא ספק אחד בלבד אם יש חמץ בבית או אם יצא משם, כמו שכתבנו למעלה, אף על פי שלא פירש כן בחבורו בפירוש. אבל בההיא דהיני תשע חנויות כתב ז"ל שאין שם אלא ספק אחד, דלית לן למימר אימר אכלתיה, דמוקמינן לה בכגון שאין שהות לעכבר לאוכלו. והוא דוחק. ועוד דההיא דבקעה לא מתוקמא שפיר, דכיון דחדא ספיקא לקולא למה להו לדמוייה לתרי ספיקי....

ולענין הסוגיה אומר [מורי הרמב"ן] נ"ר שהוא כדברי הרב ר' אברהם ז"ל, שיפה למדנו שהספק של בדיקה להחמיר הוא מפני שתחלתה על הספק נתקנה, אלא שהוא אומר שאף כשייש שתי ספקות מצריכין בדיקה, שאין הספק של אימרו אכלתיה מוציא מידי חיוב בדיקה ואף על פי שאינו מוציא אלא מספק, שאחר שחייבו חכמים לבדוק עושין כודאי שלא להוציא ממנו בספק אלא בבדיקה ודאית. והיא סברתו של רב מרי שהצריך בדיקה בהנחת עשר ומצא תשע, והסוגיא של ה[נ]י תשע חנויות כדבריו. ורבא חולק עליו, שאינו מצריך בדיקה אלא בנטלה לפנינו דהוה ליה ספק וודאי ואין ספק מוציא מידי ודאי, אבל מידי ספק הוא מוציא. ודעת רב מרי שאף מידי ספק אינו מוציא בענין זה, משום דאיהו אזיל בתר גרירה משעת חיוב הבית בבדיקה, שנתחייב לבדוק בשעת הגרירה ושוב אינו (נתייר) [נתייר] אלא בבדיקה. וקיימא לן כרב מרי משום דסוגין כותיה, דהנחת עשר ומצא תשע דלקמן הכי הויה, דבין לרבנן בין לרבי מצריך הוא לבדוק על אחת או על תשע, ואי כרבא אין לו לבדוק כלל אלא בשנטלה לפנינו. ודינא שתשע צבורין דנקיטין לחומרא כרב מרי, דהא איכא למימר שאם תמצא לומר חמץ אימרו אכלתי, אלא אחר שנתחייב הבית לבדוק בספק חמץ שנכנס לשם שוב אינו נותר אלא בבדיקה... אבל בההיא דשתי קופות ובההיא דהיני שני שבילין ובההיא דבקעה דהוי ספק עילוי, בכלן יש להקל, שלא נתחייב הבית לבדוק מאח[ר] שעל כניסת החמץ היה הספק זו היא שיטתו נ"ד...

ונראה לומר שכך הוא דקדוק הענין הזה על אמתו. בכל המצות שבתורה שאומרים שספק אחד הוא להחמיר ושתי ספקות להקל זהו מפני שהמצוה על הודאי, שהתורה שצותה על החלב ועל הדם ועל שאר האיסורין לא צותה אלא על הודאי, ומפני חומר דברי תורה בא הדין בספקות להחמיר בהן, וכשהן שתי ספקות הוא להקל. אבל מצוה זו של חמץ אינה כן, שלא על ודאי חמץ בלבד צותה תורה שיהא מבער אותו כשהוא לפניו, אלא על הבתים צוה להשבית מהן חמץ, שאף כשאין החמץ לפניו הוא מצווה לבדוק בכל מקום שמכניסים בו חמץ ולהשביתו משם או לבטלו. וזה מבואר במה שאמרו בהלכה זו בדיקת חמץ מדרבנן היא דאי מדאורייתא בבטול בעלמא סגי, לומר שהבטול הוא מן התורה בכל מקום שהבדיקה מדבריהם, וכן הוא הלשון הזה למעלה בפרקין בענין חזקתו בדוק. מעתה הואיל והמצוה מן [התורה] היא על ספק החמץ לבדוק עליו או לבטלו, חזר הספק השני כשבא עליו כמו הספק הראשון לשאר מצות שלא היתה המצוה אלא [על] הודאי. וזהו שהחמירו בבדיקת חמץ בתשעה צבורין ואף על פי שהן שתי ספקות, שעל ספק הראשון שהוא ספק חמץ ספק מצה הוא מצווה מן התורה לבדוק או לבטל, והספק השני שהוא אימרו אכלתיה הוא נידון בספק ראשון שבא על מצות התורה והוא צריך לבדוק או לבטל, ותקנת חכמים שהיא שלא לסמוך על הבטול אלא שיבדוק בכל הבית אינו בדוק. כך הוא דינו שכל חור וחור יש לך לחוש בו בשתי ספקות, שמא היה שם חמץ שמא לא היה ואם תמצא לומר הוה אימרו אכלתיה, אלא שאין לך למנות בו אלא ספק זה של אימרו אכלתיה כמו שאמרנו, שמצות התורה היא לבדוק על ספק הראשון.... אבל נאמר שכך הוא תרפו של דבר, בכל זמן הטעם שאמרנו והיני תשעה צבורין שאחר שנכנס שם לפנינו פת שהוא בספק אם הוא חמץ או מצה צריך לבדוק עליו על כל פנים כמי שהוא חמץ ברור שספקו להחמיר שאין מבטלין האיסור מפני ההתר, אבל כשלא הוחזק החמץ בבית אלא שהוא ספק אם נכנס אם לא נכנס בזה יש דינין, שאם יש לנו שום סמך לסמוך עליו להתר מתירין אותו דלא מחזיקין אסור, והיני מתני' דאין חוששין שמא גררה חולדה, שאחר שלא ראינו שם כלום אין לחוש ולהחזיק אסור בדבר, ואף באיסור תורה הוא זה, ונאמר שבמשנתנו לא הבדיקה בלבד הן פוטרין אותו אלא אף בטול אינו צריך. תדע כשאמרו הבדוק צריך שיבטל והן מחזירין אחר הטעם שמא

ימצא גלסוקא יפיפה, לא אמרו שיהיה טעם הבטול מפני שחוששין שמא גררה חולדה. ולא סוף דבר כשלא ראינו חולדה ופת לפנינו כלל, אלא אף כשראינו לפנינו חולדה ופת בפיה אם לא ראינוה שנכנסה לבית אין חוששין לה לכלום, וזהו מה שאמר ספק על ספק לא [על] היני בקעה, שהוצרכו ללמד אף על זה, שלא תאמר שלא התירו במשנתנו אלא כשלא ראינו חולדה ופת כלל. שהטעם הוא משום דלא מחזיקנן אסור בכל שלא נכנס שם החמץ לפנינו, ומתירין אותה בלא בדיקה ואף בלא בטול ואף על פי שהוא מן התורה, שהרי אתה רואה שהן למדין אותה מדין טומאה שהוא ברשות היחיד שהוא דין תורה ומחמירין בו יותר מכל דבר בספקות וספקי ספקות.

וזה שאמרו היני שתי קופות אינו מן הענין הזה, שהרי נכנסו העכברים לפנינו זה במצה וזה בחמץ וכל אחד מן הבתים הוא בספק אם יש [בו] מצה או חמץ, אלא מפני שהן שני בתים מצאו להם התר שמפני זה אין אנו צריכים לבטל את האיסור בהתר לא שנתלה בהם, זה [ה]חמץ נכנס לבית שאינו בדוק והמצה לבית הבדוק, ונמצא שלא הוחזק לנו חמץ בה הבית הבדוק. אבל מפני שראינו החמץ והמצה לפנינו שמספקין עלינו את שני הבתים, אמרו בהן שאין פוטרינן אותו אלא מן הבדיקה שהיא מדרבנן לא מן הבטול שזה הדין הוא כדין שאני אומר דקופות שאינו אלא בתרומה דרבנן... ועכשיו נתחווה השמועה ומאירה כמרגלית...

הסבר הסוגיה

”תשע ציבורין של מצה ואחד של חמץ ואתא עכבר ושקל ולא ידעינן אי מצה שקל אי חמץ שקל היינו תשע חנויות”.

[גמ' ט:]

סוגיית הגמ' קשה להולמה וכבר התקשו בה כל הראשונים. הגמ' מביאה ספקות שונים לגבי חיוב בדיקת חמץ, ופושטת אותם ממשיניות ומברייטות שונות. מקרה אחד הגמ' פושטת מדין דאורייתא שספקו לחומרא ומקרה אחד הגמ' פושטת מדין דרבנן שספקו לקולא, מקרה אחד הגמ' פושטת מדין ספק טומאה ברשות הרבים שספקו טהור ומקרה אחד הגמ' פושטת מספק טומאה ברשות היחיד שספקו טמא. מה ההסבר למהלך כל כך מוזר? ! תחילה נבאר את הספקות של הגמ' על פי פירושם של רש"י ותוס', נראה את הקשיים שבפירושם, ואחר כך נראה כיצד ראשונים אחרים התמודדו עם הסוגיה.

הספק הראשון של הגמ' הוא לגבי עכבר הלוקח ככר מתוך עשרה ציבורין, תשעה של מצה ואחד של חמץ, ונכנס לבית - האם צריך לבדוק את הבית או שניתן לתלות שהעכבר הכניס ככר של מצה. אומרת הגמ' שניתן לפשוט ספק זה מעשר חנויות המוכרות בשר, תשע מוכרות בשר שחוטה ואחת מוכרת בשר נבלה, ואדם לקח בשר מאחת החנויות, ואינו יודע מהיכן. להלכה אסור לו לאכול את הבשר למרות שרוב החנויות מוכרות בשר שחוטה, כיוון שהוא לקח את הבשר ממקומו הקבוע, בקבוע אין דין רוב, אלא כמחצה על מחצה דמי [דין קבוע דורש הסבר, ואין כאן מקומו]. לפיכך אף בספק שלנו, יש לחזור ולבדוק את הבית מספק שמא העכבר הכניס ככר של חמץ.

דברי הגמ' אינם ברורים כלל. בשר נבלה הוא איסור דאורייתא, ולכן במחצה על מחצה צריך להחמיר, שספק דאורייתא לחומרא, אבל בדיקת חמץ לאחר ביטול היא דרבנן בלבד, ומדוע לחזור ולבדוק בספק שקול?

רש"י אינו מתייחס לבעיה זו [לשאר המקרים הקשים רש"י מתייחס. כנראה ששתיקתו של רש"י צריכה תלמוד, תוס' ד"ה היינו] מביא שני הסברים לתרץ בעיה זו, או שמדובר בגמ' כשלא ביטל את החמץ, או שספק הגמ' הוא לגבי איסור אכילה ולא לגבי איסור בל יראה ובל ימצא.

הספק השני של הגמ' הוא לגבי שני ציבורין, אחד של מצה ואחד של חמץ, ולפניהם שני בתים, אחד בדוק ואחד שאינו בדוק, ובאו שני עכברים אחד נטל מצה ונכנס לבית אחד והשני נטל חמץ ונכנס לבית השני. פושטת הגמ' שאין צריך לחזור ולבדוק את הבית הבדוק, כיוון שלמדנו מתרומה דרבנן, שניתן לתלות שהעכבר עם החמץ נכנס לבית שאינו בדוק, והעכבר עם המצה נכנס לבית הבדוק [שאני אומר חולין לחוך חולין נפלו ותרומה לתוך תרומה נפלה].

דין הגמ' ברור. בדיקת חמץ דרבנן, אזלינן בספקה לקולא, ותולים שמצה הוכנסה לבית הבדוק.

הספק השלישי של הגמ' הוא לגבי עכבר שנטל ככר של חמץ ונכנס לבית אחד מתוך שני בתים בדוקים, ואין יודעים לאיזה בית הוא נכנס - האם צריך לחזור ולבדוק את שני הבתים. פושטת הגמ' מדין שני שבילין אחד טהור ואחד טמא והלכו שני בני אדם בשניהם. אם באו להשאל כל אחד בנפרד, שניהם טהורים כיוון שספק טומאה ברשות הרבים טהור. אם באו לישאל בבת אחת, שניהם טמאים, כיוון שבאמירה שניהם טהורים יש תרתי דסתרי. לומדת הגמ' שכך הדין גם לגבי בדיקת חמץ, אם באו לישאל בזה אחר זה - אין צריכים לחזור ולבדוק, אם באו לישאל בבת אחת - צריכים לחזור ולבדוק.

דין הגמ' ברור. כיוון שבדיקת חמץ דרבנן, ניתן להשוות את ספקה לספק טומאה ברשות הרבים.

הספק הרביעי של הגמ' הוא לגבי עכבר הנוטל ככר חמץ ויש ספק האם הוא נכנס לבית בדוק. הגמ' פושטת ספק זה ממחלוקת רבי אליעזר וחכמים באדם הנכנס לבקעה שיש טומאה באחת השדות שבתוכה, ויש לו ספק האם נכנס לשדה ונגע בטומאה. רבי אליעזר מטהר וחכמים מטמאים.

דין זה קשה מאוד, מה ההשוואה בין בדיקת חמץ לבין ספק טומאה ברשות היחיד. בדיקת חמץ דרבנן וספיקה לקולא, וספק טומאה ברשות היחיד טמא? מפרש רש"י, שהגמ' פושטת מדין זה, שמחלוקת התנאים היא רק בשדה שהוא רשות היחיד, אבל בבדיקת חמץ דרבנן ספקה לקולא לכולי עלמא.

מהלך הגמ' על פי רש"י ותוס' קשה מאוד [תוס' ד"ה ספק, מקשה קושיה דומה], מדוע הגמ' צריכה להאריך כל כך בכל הספקות, ניתן היה להכריע מראש שבדיקת חמץ דרבנן וכל ספקותיה לקולא?

הראב"ד [ה. באלפס] מתמודד עם קשיים אלו העולים מפירושו של רש"י ומחדש דין חדש לגבי ספקות בבדיקת חמץ: "בדיקה על הספק נתקנה ומשום הכי חדא ספיקא לא מפקעה לה כל היכא דאיכא ודאי עייל בחדא ביתא ומפיק לה מחזקתה". בדיקת חמץ נתקנה כדי להסיר

ספק חמץ בבית, ולכן כללי הספקות הרגילים אינם תקפים לגביה, וחובת הבדיקה היא אף במקום של ספק. דיון הגמ', על פי פירוש הראב"ד, הוא בגיבוש כללי הספקות של בדיקת חמץ.

הראב"ד מגדיר שני כללים לגדרי הספקות בבדיקת חמץ:

א. בדיקת חמץ על ספק נתקנה, ולכן בכל ספק בבדיקת חמץ אזלינן לחומרא, אבל בספק ספיקא בבדיקת חמץ אזלינן לקולא.

ב. יש חילוק בין שני סוגי ספקות. כשיש ספק בתוך הבית נכנס עכבר לבית ולא ידוע אם הוא אכל את החמץ, או עכבר נכנס עם כר ולא ידוע האם הכר חמץ או מצה וכדו' אזלינן לחומרא. כשהספק אם העכבר נכנס לבית, אין מחזיקים באיסור, ואזלינן לקולא. במילים אחרות: כשהספק הוא בתוך הבית, יש לידת ספק, ובדיקת חמץ נתקנה למנוע ספק חמץ, כשהחשש הוא שמא העכבר נכנס לבית, אין לידת ספק, וממילא אין חיוב בדיקה.

הראב"ד לא חידש כללים אלו מדעתו, אלא למד אותם מהגמ'. הכלל הראשון נלמד מתחילת הסוגיה [דף ט.]. הגמ' משווה בין חיוב בדיקת חמץ כשגררה חולדה לבין טומאת מדורות העכו"ם, ומסביר רבא שבמדורות עכו"ם טהורים כשחולדה וחזיר יכולים להלך, כיוון שיש ספק ספיקא, ספק היה שם נפל ואם היה נפל יש ספק האם חולדה וחזיר אכלוהו, אבל בחמץ צריך לבדוק כיוון שאין ספק מוציא מידי ודאי. מוכח מהשוואת הגמ' שאין צריך לבדוק כשיש ספק ספיקא.

הכלל השני נלמד מהספק השלישי של הגמ' - עכבר עם חמץ שנכנס לאחד משני בתים בדוקים. כשבאין לישראל בזה אחר זה שני הבתים אינם צריכים בדיקה, כיוון שעל כל בית יש ספק האם העכבר נכנס אליו. מוכח מהגמ' שבספק כניסה לבית אין חיוב בדיקת חמץ.

הספק הראשון של הגמ' ברור לפי שיטת הראב"ד. כיוון שיש ספק האם העכבר הכניס חמץ או מצה צריך לחזור ולבדוק את הבית, שהרי בדיקת חמץ על ספק נתקנה. גם הספק השלישי ברור לפי שיטת הראב"ד. על כל בית בנפרד יש ספק האם נכנס לשם חמץ או לא נכנס חמץ, ובספק כניסת חמץ [ספק על"] לא תקנו חכמים בדיקה.

הספק השני והספק הרביעי צריכים תלמוד. הספק השני דורש הסבר, שהרי כיוון שיש שני ציבורין אחד של חמץ ואחד של מצה, ועכבר אחד לקח מציבור אחד ונכנס לבית אחד, ועכבר שני לקח מציבור שני ונכנס לבית שני, בכל בית יש ככר שהוא ספק מצה ספק חמץ, וחייבים, על פי כללי הראב"ד, לבדוק. מדוע הגמ' פוסקת שחייב בביטול ופטור מבדיקה?

נראה להסביר שספק זה שונה מעכבר שנכנס לבית עם ככר ספק חמץ ספק מצה. כשעכבר נכנס לבית עם ככר ספק חמץ ספק מצה, הספק הוא מה נכנס לבית, האם נכנס חמץ או נכנס מצה, אבל כשיש שני בתים, הספק הוא האם העכבר עם החמץ נכנס לבית הבדוק או לבית שאינו בדוק, ממילא הספק הוא ספק כניסה לבית [ספק על"], ועל ספק כניסה אין חיוב בדיקת חמץ.

הספק הרביעי, ספק על ספק לא על, דורש הסבר. דין זה, שבספק על ספק לא על אין צריך בדיקה, הוא דין פשוט, ונלמד כבר מהספק השלישי. מדוע הגמ' חוזרת ודנה בספק זה, ומדוע

היא נזקקת למחלוקת רבי אליעזר וחכמים, שאינה משמעותית לנו, שהרי ברור שאין חיוב בדיקה בספק זה?

הראב"ד התקשה בדבר נוסף. כיוון שהוכחנו מהגמ' בתחילת הסוגיה [ט], שבספק ספיקא אין חיוב בדיקה, מדוע צריך לבדוק בעכבר שנטל ככר מתוך עשרה ציבורין, והרי יש שם שני ספקות, ספק חמץ ספק מצה, וספק שני האם העכבר אכל את הככר. מתוך הראב"ד, שראינו את העכבר בשעה שלא היה לו זמן לאכול, וכיוון שבשעת הראיה יש ספק אחד, חל חיוב בדיקה על הבית, והחיוב אינו פוקע בלידת הספק השני.

בגלל קושיה זו, מדוע צריכים לבדוק הרי יש לנו ספק ספיקא, הרמב"ן [ברבינו דוד ד"ה בשלשה עשר, עמ' סד-סה] אינו מקבל את הכלל הראשון של הראב"ד, ולדעתו חיוב בדיקת חמץ הוא אפילו בספק ספיקא. הרמב"ן מבאר, שאכן רבא סובר שאין חיוב בדיקה בספק ספיקא, ולכן הוא חייב לפרש, שחיוב בדיקה בראיית חולדה מגררת חמץ בבית, הוא מפני שאין ספק מוציא מידי ודאי. אבל רב מרי [ט] חולק, וסובר שחובת בדיקה היא אפילו בספק ספיקא, והלכה כדבריו. מחלוקת רבא ורב מרי היא מחלוקת בפירוש המשנה הבאה [י]. המשנה אומרת: "מה שמשיר יניחנו בצינעא כדי שלא יהא צריך בדיקה אחריו". רבא מפרש יניחנו בצנעה, שלא יהיה מצב שחולדה תגרר לפניו, ויהיה צריך לחזור ולבדוק. רב מרי מפרש, שיניחנו בצנעה, כדי שלא יצטרך לבדוק כשיניח עשר וימצא תשע. לדעת רבא חיוב בדיקה הוא רק מפני שאין ספק מוציא מידי ודאי, ולכן רק כשחולדה מגררת לפניו - צריך בדיקה. רב מרי סובר שחיוב בדיקה הוא בכל מקום שיש לידת ספק, אפילו בספק ספיקא, ולכן לדעתו אפילו כשהניח עשר ומצא תשע חייב בבדיקה, למרות שאין כאן ודאות איסור.

רבינו דוד [ד"ה היני בקעה] מסביר את הספק הרביעי של הגמ'. לדעתו יש הבדל מהותי בין הספק השני והספק השלישי לבין הספק הרביעי. אכן, הספק בכולם האם העכבר נכנס לבית או לא נכנס [ספק על], אבל טיב הספק שונה לחלוטין. בספק השני ובספק השלישי יש לידת ספק, בספק הרביעי אין לידת ספק. בספק השני ובספק השלישי, עכבר עם חמץ נכנס לתוך אחד הבתים, והספק הוא האם העכבר נכנס לבית הראשון או לבית השני. הספק בכל בית בנפרד הוא "ספק על", ולכן אין חובת בדיקה, אבל אי אפשר לומר שאין לידת ספק, שהרי יש חמץ באחד הבית שלפנינו, וצריכים לבטל את החמץ. בספק הרביעי, כיוון שלא ראינו את העכבר נכנס לבית, אין לנו לידת ספק, ואפילו ביטול לא צריכים. הספק השני והספק השלישי הושוו לספק דרבנן ולספק טומאה ברשות הרבים, כדי ללמדנו שאין צריכים לחשוש לבדיקה שהיא דרבנן, והספק הרביעי הושווה לספק טומאה ברשות היחיד ללמדנו שאין כאן ספק כלל, ואפילו ביטול לא צריך [רבינו דוד מפרש שחכמים נחלקו עם רבי אליעזר רק כשהוא עומד ברשות היחיד, אבל אם הוא עומד ברשות הרבים וספק נכנס לבקעה, אף חכמים מודים שאין לידת ספק, וטהור. בחמץ אין הבדל בין רשות היחיד לבין רשות הרבים, ולכן אף חכמים מודים שאין צריך בדיקה ואין צריך ביטול. רבינו דוד לא גרס בגמ' "ובפלוגתא דר"א ורבנן", אלא "ספק על ספק לא על היינו בקעה דתנן"].

סיכום

למדנו שלוש שיטות ראשונים בהסבר דיני ספקות בחיוב בדיקת חמץ:

א. שיטת רש"י ותוס': דין בדיקת חמץ זהה לדיני כל התורה כולה, לאחר ביטול חיובה מדרבנן, וספקה לקולא.

ב. שיטת הראב"ד: דין בדיקת חמץ זהה לכל התורה בדין ספק ספיקא, ושונה בספק אחד. כשהספק האם נכנס חמץ או נכנס מצה - צריך לבדוק, כשהספק האם הככר נכנס לבית - אין צריך לבדוק.

ג. שיטת הרמב"ן ורבינו דוד: דין בדיקת חמץ שונה לגמרי משאר דיני התורה. ספק דרבנן לקולא ובבדיקת חמץ ספיקא לחומרא. ספק ספיקא לקולא אפילו בספק דאורייתא ובבדיקת חמץ ספק ספיקא לחומרא [לדעת רבינו דוד צריך גם לבדוק וגם לבטל, מהרמב"ן משמע שצריך לבדוק ואין צריך לבטל (עיין עמ' סה)]. רק ספק האם החמץ נכנס לבית פוטר מבדיקת חמץ.

נסכם את הדינים השונים בטבלה:

	"תשע ציבורין של מצה"	"שני ציבורין ושני בתים"	"צבור אחד ושני בתים בדוקים"	"ספק על ספק לא על"
רש"י ותוס'	מבטל ואינו צריך לבדוק. (1)	מבטל ואינו צריך לבדוק.	מבטל ואינו צריך לבדוק.	מבטל ואינו צריך לבדוק.
ראב"ד	מבטל ובודק. כשיש ספק ספיקא לא מבטל ולא בודק. (2)	מבטל ואינו בודק. אם יש ספק אם העכבר אכל אינו צריך ביטול.	אינו צריך לבדוק. לא מפורש בדבריו האם צריך לבטל.	אינו צריך לבדוק. לא מפורש בדבריו האם צריך לבטל.
רמב"ן ורבינו דוד	מבטל ובודק אפילו כשיש ספק ספיקא. (3)	מבטל ואינו בודק, אפילו כשיש ספק ספיקא. (4)	מבטל ואינו בודק, אפילו כשיש ספק ספיקא. (4)	אינו מבטל ואינו בודק.

הערות לטבלה:

1. זו שיטת תוס'. מרש"י משמע שצריך לבדוק.
2. אם ראה את החולדה בזמן שלא היה לה שהות לאוכל, לא הוי ספק ספיקא ובודק.
3. זו שיטת רבינו דוד. מהרמב"ן משמע שבודק ולא מבטל, שרק בדיקה תיקנו בספק ספיקא.
4. זו שיטת רבינו דוד. שיטת הרמב"ן אינה מפורשת.

לסיום נצטט את הטור ס' תלח וס' תלט:

סימן תלח - עכבר שנכנס לבית בדוק וככר בפיו ונכנס אחריו ומצא פרווין אפילו כדי כל הככר צריך לבדוק כל הבית שאין דרכו של עכבר לפרר והני פרווין מעלמא אתו וצריך לבדוק אחר הככר שהכניס העכבר. ותינוק שנכנס וככר בידו ונכנס אחריו ומצא פרווין כדי כל הככר אין צריך לבדוק שדרכו של תינוק לפרר ואנו תולין הפירוורין בככר שהכניס התינוק אבל אם

אין בפירורים כדי כל הככר צריך לבדוק. ואם עכבר נכנס וכבר בפיו ועכבר יוצא וכבר בפיו או עכבר לבן נכנס וכבר בפיו ושחור יוצא וכבר בפיו או עכבר נכנס וכבר בפיו וחולדה יוצאה וכבר בפיה או שחולדה יוצאה ועכבר וגם הככר בפיה מיבעיא בכולהו אם צריך לבדוק אם לאו ורבו בהן הדיעות והמחזור שבכולם אם לא ביטל צריך לחזור ולבדוק דהוי ספק דאורייתא ואם ביטל הוי ספיקא דרבנן ואין צריך לבדוק.

ותו מיבעיא ככר למעלה על הקורה אם צריך סולם להורידו ואם הוא בבור אם צריך סולם להעלותו ואם הוא בפי נחש אם צריך חבר להוציאו ולא איפשיטו וגם באלו רבו הדיעות ודינא דהנך כדינא דקמייתא שאם ביטל אין צריך לבדוק ואם לא ביטל צריך לבדוק. אבל הראב"ד כתב דהנך בעיין לאו לכתחלה בעיין צריך להוציאו אם לא דודאי צריך שאם לא כן הוה ליה כמטמין בבורות אלא כשבדק וביטל מיירי ולאחר איסורו מצא ומיבעיא אם צריך להוציאו אם לאו ואין דבריו נראין שאין כאן הטמנה דכיון שביטלו אינו שלו והא דאמרינן שלא יטמין בבורות היינו כשלא ביטלו וכן כתב הרמב"ם ז"ל על ההיא דככר בבור שמבטלנו ודיו וכתב עליו הראב"ד שטעה ונראה שלא טעה.

סימן תלט - תשעה צבורין של מצה ואחד של חמץ ואתא עכבר ושקל ולא ידעין אי חמץ שקל אי מצה שקל ונכנס לבית בדוק אם נטלתו ממקום קביעותו אז הוי דינא הכי אם ביטל או אפילו לא ביטל והככר אינו גדול שאפשר שיאכלנו העכבר כולו אינו צריך בדיקה דהוי ספק ספיקא ספק מצה ספק חמץ ואם תמצא לומר חמץ שמא אכלו כולו ואם הוא גדול שאי אפשר שיאכלנו כולו ולא ביטל צריך לבדוק אבל אם ביטל בכל ענין אין צריך לבדוק. אם פירש הככר ממקום קביעותו ונטלו העכבר משם בכל ענין אין צריך לבדוק.

ב' צבורין א' של חמץ וא' של מצה וב' בתים א' בדוק וא' שאינו בדוק ואתו ב' עכברים א' שקל חמץ וא' שקל מצה ולא ידעין הי להאי עייל והי להאי עייל בהא נמי תלינן להקל שאם ביטל או שאין הככר גדול דאיכא תרי ספיקי אין צריך לבדוק.

צבור אחד של חמץ וב' בתים בדוקים ואתא עכבר ושקל ולא ידעין להי מינייהו עייל אם ב' הבתים של אדם א' או של שנים ובאו לשאול בבית אחת או שבא האחד לשאול עליו ועל חברו שניהם צריכין בדיקה אפילו אם ביטלו באו לשאול זה אחר זה אין שום אחד מהם צריך בדיקה אם ביטלו.

צבור א' של חמץ ואתא עכבר ושקל ונכנס לחצר שלפני הבית ואין ידוע אם נכנס לבית אם לאו אע"פ שקרוב לבית מאד תלינן להקל ואין צריך לבדוק אם ביטל או שאין הככר גדול.

ראה שהכניס הככר לבית ונכנס אחריו ובדק כל הבית ולא מצא אין צריך לבדוק יותר ואפילו אם לא ביטל אין צריך לבדוק. ואם בדק קצת מהבית ומצא אם ביטל תלינן להקל שזהו שהכניס ואין צריך לבדוק עוד ואם לא ביטל צריך לגמור בדיקת כל הבית. הניח ט' ככרות ומצא י' צריך לבדוק אחר כל הט' וכן אם הניח י' ומצא ט' צריך לבדוק אחר כל הי' שאנו אומרים מה שהניח נטלו ואלו אחרים הם ואפילו אם ביטל. והא דאמרינן בהניח י' ומצא ט' שצריך לבדוק אחר כל העשרה דוקא כשקשורין ביחד אבל אם אינן קשורין ביחד אין צריך לבדוק אלא אחר האחד. הניח בזוית זו ומצא בזוית אחרת אם ביטל אין צריך לבדוק ואם לא

ביטל צריך לבדוק. יש דיעות רבות באלו פסקי הלכות ונלאיתי לכותבן וכאשר כתבתי הוא נכון.

הלכה

השו"ע [סי' תלט סע' א] פוסק כשיטת הראב"ד, שבדיקת חמץ על ספק נתקנה, ולא אזלינן בספיקא לקולא. השו"ע אינו מתייחס לדין ספיקא ספיקא, אבל הרמ"א פוסק כטור, שבכח קטן שהעכבר יכול לאכול את כולו, יש ספק ספיקא, ולכן אין חיוב לבדוק.

תוספת לדרך י: מתוך הסיכומים לשו"ע:

יש נקודה חשובה שלא נידונה בסיכומי הסוגיות, ונשלמה כעת. הגמ' [י:] דנה האם חייבים לבער ככר בשמי קורה וככר בכור, או שחכמים לא הטריחו אותו לקחת את הככר ולבערו. הרמב"ם [פ"ב הי"ד] פוסק: "כזית חמץ בשמי קורה מחייבין אותו להביא סולם להורידו... היה חמץ בכור אין מחייבין אותו להעלותו אלא מבטלו בלבו ודיו". חכמים חייבו לבער ככר הנמצאת בשמי קורה, כיוון שחששו שמא היא תיפול, ולא חייבו לבער ככר הנמצאת בכור, אלא רק לבטלו שלא יעבור על בל יראה ובל ימצא.

הטור [סי' תלח] פוסק: "ודינא דהנך... שאם ביטל אין צריך לבדוק ואם לא ביטל צריך לבדוק". מסבירים הבית יוסף [ד"ה ומה שכתב רבינו שאם ביטל. אולם בסוף הב"י חזר בו, ופירש את הטור כשיטת הרמב"ם] והדרכי משה [אות ב], שהטור חולק על הרמב"ם. לדעת הרמב"ם המוצא ככר בכור מבטלו ודיו, לדעת הטור המוצא ככר לאחר שביטל החמץ שברשותו אינו צריך לבערו, אבל אם מצא הככר קודם ביטול, חייב לטרוח ולבערו. הטור סובר שהגמ' נשארה בספק, ולכן למוצא ככר לאחר ביטול יש ספק דרבנן ואזלינן לקולא, למוצא לפני ביטול יש ספק דאורייתא, וחייב הוא בכל דיני ביעור חמץ גם ביעור וגם ביטול. ביטול לבדו אינו מועיל, כיוון שלידת הספק היתה בחיוב מהתורה.

לראב"ד שיטה שלישית שהופכת את כל הקערה על פיה. הראב"ד משיג על הרמב"ם: "נדרמה בעיניו דרבא לכתחלה קא מבעיא ליה וטעות גדולה היא זו דהיינו מטמין בבורות אלא כשבדק וביטל ולאחר איסורו מצא וזו היא שאלתו". לדעת הראב"ד ספק הגמ' הוא רק אם מצא את הככר לאחר זמן איסורו, שכיוון שביטל את החמץ כדינו, אינו עובר עליו בכל יראה ובל ימצא, אבל אם מצא את הככר לפני זמן איסורו, אינו יכול לבטלו, וחייב הוא לבערו.

משמע מדברי הראב"ד, שהוא חולק על כל מה שלמדנו, ולדעתו ביטול מועיל לחמץ שאינו ידוע בלבד, ולכן הוא מועיל רק למוצא חמץ לאחר זמן איסורו. חמץ ידוע חייב בביעור מהתורה, ולא ניתן לבטלו. הבנה זו מפורשת במהר"ם חלאוה [י: ד"ה או דלמא]: "והראב"ד ז"ל כתב דבשמי קורה ובכור צריכי בדיקה דלא אמרו בדיקת חמץ מדרבנן אלא בחורין ובסדקין מספיקא אבל בחמץ הנראה והידוע בדיקה דאורייתא היא" [על הראב"ד קשה מהמשנה בדף מט, אבל נראה שכיוון שאינו יכול לבער דינו כחמץ שאינו ידוע. משאלת הגמ' בדף ז: "וכי משכחת ליה לבטליה" לא קשה, שחמץ שנמצא לאחר זמן איסורו מוגדר כחמץ שאינו ידוע, ואין עליו חיוב ביעור].